

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, "hezec" md.; İbnü'd-De-mâmîni, *el-Ülyünü'l-gâmize 'alâ habâye'r-râmize* (nşr. el-Hassânî Hasan Abdullah), Kahire 1994, s. 177-184; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, V, 457-458; Cevherî, *Kitâbü 'Arûzi'l-va-rağa ve Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. Sâlih Cemâl Bedevî), Mekke 1985, s. 73-74; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Ümde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, II, 1088, 1089; Zemahşerî, *el-Kus-tâs* (nşr. Fehreddin Kabâve), Beyrut 1989, s. 95-97; Reşidüddin el-Vatvât, *Risâle-i 'Aruz* (nşr. Ahmet Ateş - Abdülvehhab Tarzi, *Farsça Grameri* içinde), İstanbul 1962, s. 252-262; Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âgiri eş'âri'l-Acem* (nşr. Sirus Şemîsa), Tahran 1373, s. 111-127, 359; Seyfî-i Buhârî, *Risâle-i 'Aruz* (trc. H. Blochmann, *The Prosody of the Persians: According to Saifi, Jami and Other Writers* içinde), Calcutta-Amsterdam 1970, s. 25-34, 66-69, 88, 89; Ahmed Hamdî, *Teshîlü'l-arüz ve'l-kavâfi ve'l-bedî'*, İstanbul 1289, s. 74-98; Gibb, *HOP*, I, 107, 108; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-edeb*, Paris 1954, s. 74-80; a.mlf. [Moh. Ben Cheneb], "Hazağı", *El*, III, 297; Perviz N. Hânleri, *Tahkîk-i İntikâdi der 'Arûz-i Fârsî*, Tahran 1317 hş., bk. İndeks (bu eserin aynı müellif tarafından tashih edilerek kısaltılmış şekli: *Vezn-i Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1337 hş.); H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 50, 71, ayrıca bk. tür.yer.; Safâ Hulûsî, *Fennü't-takvî'i's-şî'r ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 117-121; L. P. Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge 1975, bk. İndeks; a.mlf., "'Arüz", *Elr.*, II, 672-676; Celâl Hanefî, *el-'Arüz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 91-123; Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi'l-'arüz ve'l-kâfiye*, Mekke 1407/1987, s. 50-54; Abdürriżâli Ali, *el-'Arüz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, bk. İndeks; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1994, s. 64-70, 151-188, 281-337; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 26, 450-451; M. Fuad Köprülü, "Aruz" (Iran-Türk), *İA*, I, 637, 641, ayrıca bk. tür.yer.; Nihad M. Çetin, "Aruz", *DİA*, III, 428-429, 430; a.mlf., "Bahir", a.e., IV, 484-485; Stephen Blum, "Do-bayiti", *Elr.*, VII, 451-452; Gotthold Weil, "'Aruz", a.e., I, 626; a.mlf., "'Arüd", *El²* (İng.), I, 670-673; G. Meredith-Owens, "'Arüd", a.e., I, 677.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HEZL

(الهلل)

Ciddi fikirlerin mizahî bir anlatımla dile getirildiği edebî tür.

Sözlükte "şaka, latife yapmak, eğlenmek" mânasına gelen Arapça hezl kelimesi "şaka, mizah, latife, alay ve eğlence" anlamlarında isim olarak da kullanılır. Aynı kökten gelen hüzále de bu mânadadır. Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin, kelimenin sözlük anlamını açıklarken "sert sözün yumuşak ve rahat bir biçimde ifade edilme, sözün değişik anlatım tarzlarıyla dile getirilmesi" şeklinde verdiği mânâ

(*Lisânü'l-'Arab*, "hzl" md.) hezlin terim anlamına yakındır. Yeni bazı Arapça sözlüklerde bu kavram hezli (çoğulu hezliyyât, hezeliyyât) terimiyle karşılanmıştır (Muhammed Altuncî, II, 873).

Hezl kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçmekte ve burada ilâhî kitabın hak ile bâtılı, doğru ile yanlış birbirinden ayıran gerçek ve ciddi bir söz olduğu, şaka ve mizah (hezl) olmadığı belirtilmektedir (et-Târik 86/13-14). Âyette, şaka ve mizah ifade eden sözlerin kesin hüküm bildiren bir niteliğe sahip olamayacağına işaret vardır. Hezl kelimesi birçok hadiste karşıtı olan cid ile birlikte yer almaktadır (meselâ bk. *Müsned*, I, 410; İbn Mâce, "Talâk", 9; Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; Tirmizî, "Talâk", 9).

□ ARAP EDEBİYATI. Belâgat âlimlerine göre mânaya güzellik veren bedî sanatlardan sayılan hezlin temel amacı mizah üslûbuyla ciddi bir hususu pekiştirmek olduğundan şaka, latife ve mizahla karışık halde bulunur. Bundan dolayı eski kaynaklarda türün adı, aynı zamanda edebî tanımı olan "el-hezlü'llezî yürâdü bihi'l-cid" veya "el-hezl fi ma'rîzi'l-cid" (ciddiyet amaçlı hezl) şeklinde geçer. Hezlin bu çeşidinin edebî bir sanat kabul edilerek belâgat kitaplarında ele alınmasına karşılık ciddiyet amacı taşımayan hezl ve şaka söz konusu edilmemiştir.

Edebiyatta hezl türüne ilk dikkat çeken âlim olan Câhiz (ö. 255/869), İbrâhim b. Hânî'nin açık saçık, eğlenceli, hezl ve mizah karışımı birçok sözünün bulunduğu belirtmiş (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 93), hezl ve mizahın, ciddi meselelerle uğraşmaktan yorulup bunalan kimseleri neşelendirdiğini ifade ederek bu türün yararını anlatmıştır. Hezide insanı eğlendirip güldüren faktörleri "boş ve saçma sözler, zarif sebepler, garip gerekçeler" şeklinde sıralayan Câhiz (*Kitâbü'l-Hayevân*, III, 5-6) bunlara bedevîlerin sözlerinde, kelâmcılar arasındaki tartışmalarda, ahmakların kendilerini savunmalarında rastlandığını belirttiikten sonra örnek olarak birçok nükte ve fıkraya yer vermiştir. İbnü'l-Mu'tezz'in mutlak olarak sözü güzelleştiren unsurlar arasında yer verdiği hezli Necmeddin İbnü'l-Esîr lafzî sanatlarından sayar (*Cevherü'l-kenz*, s. 211). Diğer bütün bedî âlimleri ise onu mânaya güzellik veren sanatlardan kabul etmişlerdir. Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed, aralarında önemli farklar bulunduğunu söylemekle birlikte hezli tecâhül-i ârif sanatıyla ilgili görmektedir (*et-Tirâzü'l-müte-zammin*, s. 438-439). Hezl hakkındaki ta-

nımı kendisinden sonra gelen birçok belâgat âlimini etkilemiş olan İbn Ebü'l-İsba' el-Misrî'ye (ö. 654/1256) göre hezl, bir övgü veya yergi ifadesinin hoş bir mizah veya güldüren bir müstehcenlik içinde ifade edilmesidir (*Tahrîrü't-tahbîr*, s. 138). Ona göre hezide nükteli, mizahî ve müstehcen anlatımın altında yatan temel amaç, yani hezlin ciddi tarafı övmek veya yermektir. Ancak İbn Ma'sûm'un da belirttiği gibi hezl sadece övgü ve yergide değil her konuda geçerlidir. Hezl, alay etmek için veya latife amacıyla bir şeyin anılıp ziddinin kastedildiği istiâre-i tehek-kümiyye ile benzer görünmekle birlikte aslında bunlar birbirinden farklıdır. Tehekküm ciddiyet görünümünde istihza, hezl ise mizah ve alay görünümünde ciddiyettir.

Kaynaklarda hezl ile ilgili olarak kaydedilen birçok örnekte, Kur'an-ı Kerim'den iktibas edilen bazı ifadelere mecaz veya kinaye yoluyla hezl üslûbu içinde yer verildiği görülür. Bu konuda Câhiz tarafından yapılan en güzel iktibaslardan biri "mağarada ikinin ikincisi" âyetidir (et-Tevbe 9/40). Abbâsî halifeleri Mu'tasım-Billâh ile Vâsiq-Billâh zamanında vezirlik yapan İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik, Câhiz'in yakın dostuydu. İbnü'z-Zeyyât, hasımlarına işkence etmek için yaptırdığı çivili demir tandırda Halife Mütevekkil-Alellah tarafından öldürüldüğü zaman Câhiz oradan kaçmış, sebebi ni soranlara da, "Tandırda ikinin ikincisi olmamak için" demiştir (İbn Ebû Avn el-Bağdâdî, neşredenin mukaddimesi, s. 143). Aynı şekilde, Kur'an'da yer alan "ekin bitmeyen vadi" (İbrâhim 14/37) ifadesinin birçok şiirde "cimri kimse" hakkında iktibasen kullanılması da bu nevidendir.

"Ben de şaka yaparım, ancak sadece doğru olanı söylerim" (Heysemî, VIII, 89) sözüyle nezih şaka ve nükteye cevaz veren Hz. Peygamber'in bir kadının sorusu üzerine, "Yaşlı kadınlar cennete girmeyecek" (a.g.e., X, 419) demesi; yine bir başka kadına, "Gözünde ak olan kocan ne yapıyor?" (İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, s. 293) diye sorması ve muhataplarının üzülmediğini görünce ilkine, "Yaşlı hanımlar cennete genç olarak girecek"; diğerine de, "Her gözde ak olmaz mı?" diyerek gönüllerini alması, hezlin Resûl-i Ekrem'in dilinden güzel ve nezih örnekleri arasında yer alır.

Ashap içinde başta Nuaymân b. Amr ile Süveybit b. Harmele olmak üzere (*Müsned*, VI, 316; İbn Mâce, "Edeb", 24) Hz. Ali,

kardeşi Akil ve oğlu Hasan, Abdullah b. Ömer, Kâfî Şüreyh, Ebû Damdam gibi şaka, nükte ve hazırcevaplılıkları ile meşhur olan ve bu konuda kendilerinden birçok rivayet bulunan kimseler yanında tâbiîn devrinde ve daha sonraki dönemde yetişmiş Şa'bî, İyâs b. Muâviye, İbn Sîrîn, A'meş, Mu'tezile'den Sümâme b. Eşres'ten ve daha pek çok kimseden gelen bu tür nakiller kaynaklarda zikredilmektedir.

Öncüsünün İmruülkays olduğu söylenen (İbn Ebû'l-İsba', s. 139; İbn Hicce, s. 56) hezle dair Ebû Nüvâs ile Ebû Dülâme başta olmak üzere Beşşâr b. Bürd, Ferez-dak, Hammâd Acred, Mutî' b. İyâs, Ebû'l-Atâhiyye, İbnü'l-Haccâc gibi şairlerden müstehcen şiirler, mizah, fikra, nükte ve latifeler nakledilmiştir. Halife Mansûr'un halası defnedilirken Ebû Dülâme'ye, "Bu çukur için ne hazırladın?" diye sorduğunda, Ebû Dülâme'nin "emîrû'l-mü'minîn'in halasını" şeklinde verdiği cevap (Necmeddin İbnü'l-Esîr, s. 212) güldüren hezlin güzel örnekleri arasında sayılır. Abdülganî en-Nablusî'nin "Bedîyye"sinde hezl için nazmettiği örnek beyitte Hz. Peygamber'in doğumundan önce meydana gelen olayları anlatırken İran kistrâsı için kullandığı, "Taç düştü kel göründü" sözüyle, Küşâcîm'in bir şiirinde cimri bir arkadaşı tarafından yapılan davette aç kalışını, ifade ettiği "Niyetli olsaydım oruç sevabı kazanmıştım" (*Nefehâtü'l-ehzâr*, s. 151-152) cümlesinde yer alan kinayereler mizahî anlatıma güç katmıştır.

Abbâsiler'in ilk dönemlerinden itibaren çeşitli hezl örnekleri derlenip kaleme alınmış, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde de belirtildiği üzere (s. 158, 161, 170-171, 182, 375-376) pek çok eser meydana getirilmiştir. Bunlar arasında bir kişiye dair haberleri müstakil olarak toplayanlar bulunduğu gibi ahmak, deli, yalancı peygamber, bedevî, tufeylî, cimri, dilenci, Hâricî, nedîm, celîs gibi çeşitli gruplarla halife, vezir, vali, fukaha, kurrâ, muhaddis, müezzîn-imam, vâiz, kassâs, edip ve şair gibi meslek erbabına ait olanları da vardır. Ancak bu eserlerin hemen hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Câhiz'in *Kitâbü'l-Buhalâ'*, *Kitâbü'l-Hayevân*, *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ile bazı risâleleri içinde (*Resâ'ilü'l-Câhiz*, *el-Cid ve'l-hezl*, *el-Medâhik*, *el-Mülah ve't-turaf*, *Fartu cehli'l-Kindî*, *Mufâharetü'l-cevârî ve'l-gilmân*) bu tür nakillere sıkça rastlanır. Hezliyyâta yer veren diğer eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Ebû Hiffân el-Mihzemî (ö. 257/871), *Ahbârü Ebi Nüvâs*; İbn Kutey-

be, *'Uyünü'l-ahbâr*; Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*; İbn Ebû Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*; İbn Abdürabbih, *el-İkâdü'l-ferîd*; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*; İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *'Ukalâ'ü'l-mecânîn*; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mü'ânese*, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*; Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin el-Âbî, *Neşrû'd-dür*; Ebû İshak el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, *Zehrü'l-âdâb*; Hatîb el-Bağdâdî, *et-Taṭfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, *el-Buhalâ'*; Râgîb el-İsfahânî, *Muhâdâratü'l-üdebâ'*; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, *Kitâbü'l-Ezkiyâ'*, *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn*; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muḫteṭaf min ezâhiri't-turaf*; İbn Manzûr, *Ahbârü Ebi Nüvâs*; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*; Safedî, *Nektü'l-himyân*, *eş-Şu'ur bi'l-ûr*; Ebû Bekir İbn Âsım el-Girnâti, *Hadâ'iku'l-ezâhir*; İbşîhî, *el-Müstetraf*; Bahâeddin Âmilî, *el-Keşkül*, *el-Mihlât*; Ahmed el-Hüfî, *el-Fükâhe fi'l-edebî'l-Arabî*; Yûsuf Ahmed Mürüvve, *Nevâdirü a'lâmi'l-fükâhe*.

Bunlardan başka özellikle hamâse türündeki antolojilerde Ebû Temmâm'dan itibaren "el-Mülah", "ez-Zarf" vb. adlarla anılan bölümlerde hezliyyâta dair örnekler yer almaktadır. Ebû'l-İber el-Hâşimî'nin Halife Mu'tez-Billâh için yazıp 1000 dinar ödül aldığı, tamamı hezl olan bir kasîde-i müzdevicesinin bulunduğu kaydedilir (Ebû İshak el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, s. 11-12). İbn Zeydün'un *er-Risâletü'l-hezliyye* adlı eseri ise hicve dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hzl" md.; İbn Manzûr, *Ahbârü Ebi Nüvâs*, Bağdad 1952, tür.yer.; *Müsned*, I, 410; VI, 316; İbn Mâce, "Talâk", 9, "Edeb", 24; Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; Tirmizî, "Talâk", 9, "Birr", 57; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, tür.yer.; a.mlf., *el-Beyân ve't-tebyîn*, Kahire 1395/1975, I, 93; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 293; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdül Mün'im Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 158-159; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1404/1984, s. 459-461, 584-588, 600-602; İbn Ebû Avn el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Ecvibetü'l-müskite* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Kahire 1983, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin mukaddimesi, s. 5, 12, 143; İbn Abdürabbih, *el-İkâdü'l-ferîd*, tür.yer.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Abdullah Ebû Ali Mühennâ), Beyrut 1407/1986, III, 152-158; IX, 367-388; X, 281-322; XII, 183-186; XVII, 216-225; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 158, 161, 170-171, 182, 375-376; İbn Habîb en-Nisâbü'rî, *'Ukalâ'ü'l-mecânîn*, Kahire 1924, tür.yer.; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, tür.yer.; a.mlf., *el-İmtâ' ve'l-mü'ânese*, Kahire 1973, tür.yer.; Ebû İshak el-Husrî,

Zehrü'l-âdâb (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1389/1969, tür.yer.; a.mlf., *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir* (nşr. M. Emîn el-Hâncî), Kahire 1353, tür.yer.; Hatîb el-Bağdâdî, *et-Taṭfil*, Kahire 1983, tür.yer.; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; a.mlf., *Kitâbü'l-Ezkiyâ'*, Kahire 1304, tür.yer.; a.mlf., *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn* (nşr. Abdülemîr Mühennâ), Beyrut 1990, tür.yer.; İbnü'l-Esîr, *Kifâyetü't-tâlib* (nşr. Hilâl Nâcî v.dğr.), Bağdad 1982, s. 185-186; Necmeddin İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-kenz* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1983, s. 211-212; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü't-tahbir fi'İlmi'l-bedî'* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383/1964, s. 138-139, 570-573; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 124; Şehâbeddin Mahmûd, *Hüsnü't-tevessül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1980, s. 232; Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed, *et-Turâzü'l-mütezammîn li-esrâri'l-belâğa*, Beyrut 1415/1995, s. 438-439; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut 1412/1992, s. 351; Safiyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimâşk 1403/1983, s. 80; Teftâzânî, *el-Muṭavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul 1309, s. 443; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, VIII, 89; X, 419; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 56-57; İbn Âsım el-Girnâti, *Hadâ'iku'l-ezâhir* (nşr. Ebû Hemmâm Abdülatîf Abdülhalîm), Beyrut 1413/1992, tür.yer.; Ebû Sa'd el-Âbî, *Neşrû'd-dür* (nşr. Osman Bû Gânîmî), Tunus 1983, tür.yer.; Abdülganî en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ehzâr*, Beyrut 1404/1984, s. 151-153; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muṣtalahâtü'l-belâgiyye ve tetavvuru-hâ*, Bağdad 1407/1987, III, 315, 349-351; Yûsuf Ahmed Mürüvve, *Nevâdirü a'lâmi'l-fükâhe*, Beyrut 1412/1991, tür.yer.; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-mufaṣṣal*, Beyrut 1413/1993, II, 873.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Hezl türü klasik Türk edebiyatına İnan'dan geçmiştir. Fars edebiyatında genel olarak hicivle aynı anlamda kullanılan ve "bir kimsenin kötülendiği, hakkında uygun olmayan şeylerin söylendiği şiir" veya "ahlâk ve edebe aykırı söz" diye tarif edilen hezl hakkında (Dihhudâ, XXVIII, 208; ayrıca bk. HİCİV) Fars şairlerinin fikirleri farklılık gösterir. Müncik-i Tirmizî bir mısraında, "Hezl söylemek küfürdür" derken Nâsır-ı Hüsrev hezli "mâzur" görür. Hâkânî hezl ile bunun karşıtı olan ciddiyeti kıyaslar ve bunları eline kâh kitap, kâh sapan olan bir çocuğa benzeterek, "Hezlden süreklî âfet görürsün" der. Sa'dî'ye göre de hezl ciddi sözün katleder (Dihhudâ, a.y.).

Türk edebiyatında hezl, birini yermek ve ona hak etmediği bir şeyi yakıştırmak üzere genel ahlâk kurallarını zorlayıcı tarzda söylenmiş sözlerle denir. Bu bakımdan latife ile hiciv arasında bir konumda bulunur. Belli bir amaca yönelik olması ve kişileri hedef olarak onları gülünç duruma düşürmesi açısından latifeden daha